

Ders 9

Чыгыш жөндөмө

(-дан - -dan)

Sorularы:(кимден? эмнеден? кайдан? – kimden? neden? nereden?)

İsimler, fiilin gösterdiği hareketin bir noktadan uzaklaştığını ifade etmek için Çıkma haline girerler. Bu hali yerine getirmek için ismin mutlaka ek alması gerekir. Çıkma hali eki, Yönelme ve Bulunma hal ekleri ile birlikte zaman ve mekan içinde hareketin yerini veya istikametini gösteren yer ve istikamet grubunu oluştururlar.

Окуудан үйгө келдим.

Бул эстеликтер көктүрктөрдөн калган экен.

Салттарыбызды илгертеден бери сактап келе жатабыз.

Калыс уктабагандыктан башы ооруп жакшы иштей албады.

Бөлмөнү узунунан да, туурасынан да өлчөдүк.

Оорунун абалы кечээгиден бүгүн жакшыраак.

Бала коркуу фильминен чочуп калып, көпкө уктай албады.

Музейдеги балыкчы портретинен абдан таасирлендим.

Улам-улам болгон экзамендерден тажадым.

Макалам үчүн маалыматтарды интернеттен таптым.

Kırgızcada Чыгыш жөндөмө ekinin ünlü, ünsüz uyumuna bağlı olarak 8 varyantı gelişmiştir.

Ünlü ve yumuřak ünsüzden sonra: -дан, -ден, -дон, -дөн

Sert ünsüzden sonra: -тан, -тен, -тон, -төн

Türkiye Türkçesindeki karşılığı : -dan, -den, -tan, -ten'dir.

Kırgızcada isimler Çıkma hali ekiyle son çekim edatlarına da bağlanırlar. Edatlar bu durumda hal ekiyle verilen anlamı daha da kuvvetlendirme görevini yaparlar

<i>мындан ары</i>	“bundan böyle”
<i>мурунтадан бери</i>	“önceden beri”
<i>окуядан мурун</i>	“olaydan sonra”
<i>окуудан кийин</i>	“okuldan sonra”
<i>ошондон соң</i>	“ondan sonra”
<i>андан башка</i>	“ondan başka”
<i>баласынан бөлөк</i>	“çocuđundan başka”
<i>кичинесинен тартып</i>	“küçüklüđünden itibaren”
<i>сенден көрө/көрөк</i>	“sana göre”
<i>карызынан улам</i>	“borcundan dolayı” vb.

Kırgızcada Çıkma halinin iyelik eki almış çekiminde yazı dilinde fazla değişiklikler meydana gelmez. I., II. şahıs teklik şekillerinde hal ekinin başındaki /д/'lerin konuşma dilinde düşürüldüğü görölr. Aslında bu hadise /д/'nin değil,

Kırgızcanın geriye doğru benzeşme ve benzer seslerin düşürülmesi gibi peşin sıra gelen ses olaylarında /n/'nin düşürülmesidir:

атам +дан < атам+нан < атаман
атаң +дан < атан+нан < атаңан
атасы+(н)¹+дан < атасы(н)+нан < атасынан

III. tekil şahısta da benzer şekilde görülen ve konuşma dilinde sıkça kullanılan bu tür değişiklikler, yazı dilinde sadece III. şahısın hem teklik hem çokluk şekilleri için kurallı sayılmıştır. Türkiye Türkçesinde /d/'nin III.şahısta da korunması, Kırgızcada korunmayışı ile iki dil arasında fonetik farklılıklar meydana gelmiştir. Çıkma halinin iyelik ekli tam çekimi şu şekilde kıyaslanabilir:

Менин атам -(д)ан	Benim babam- <u>dan</u>
Сенин атаң - (д)ан	Senin baban- <u>dan</u>
Сиздин атаңыз-дан	Sizin babanız- <u>dan</u>
Анын атасы- <u>нан</u>	Onun babasını- <u>dan</u>

Биздин атабыз-дан	Bizim babamız- <u>dan</u>
Силердин атаңар-дан	Sizin babanız- <u>dan</u>
Сиздердин атаңыздар-дан	Sizin babanız- <u>dan</u>
Алардын аталары- <u>нан</u>	Onların babalarını- <u>dan</u>

İşaret zamirlerinin Çıkma hali çekimlerinde de bazı ses değişiklikleri meydana gelir. *Бул* zahirinin değişmesi ile ilgili bir önceki Bulunma hali konusunda ayrıntılı anlatılmıştı (bk. s.28). **Çıkma halinde de aynı ses değişimleri söz konusudur. Burada Kırgız ünlü ve ünsüz seslerindeki ünlü uyumu ve ünsüzlerdeki ileriye ve geriye doğru benzeşme hadiseleri etkili olmuştur.**

бул+дан >бун+дан >мындан	“bundan”, “buradan”
ал+дан > андан	“ondan”
ошол+дан > ошондон	“ondan”
тигил+дан >тигинден	“ötekinden”
ушул+дан > ушундан	“şundan”, “bundan”

Şahıs zamirlerinin Çıkma hali çekimlerinde önemli ses değişikliği meydana gelmez. Ancak III.şahıs zamirlerinde görülen değişiklik (arkadan gelen dış sesi /d/'nin tesiri ile /l/'nin bir dış sesi /n/'ye dönüşmesi, Kırgızca ve Türkiye Türkçesi için umumîdir:

Kırgızca:	ал+дан > андан
Türkiye Türkçesi:	o(l)+dan > ondan

Kırgızcada Çıkma hali şahıs zamirlerinin tam çekimi şöyledir:

1. менден	бизден
2. сенден	силерден
сизден	сиздерден

¹ İyelik eki almış III. şahıs isimlerinin çekiminde meydana gelen bağlayıcı sestir.

Көнүгүүлөр

1. Kırgız atasözlerindeki boşlukların yerine Чыгыш жөндөмө екі ekleyiniz. Kelimenin iyelik eki alıp almadığı durumlarına dikkat ediniz.

Буюрбаган аш..... үмүт этпе.
 Көмүскө дос..... көрүнөө душман артык.
 Колуң..... келбес ишти оюң менен бүтүрбө.
 Аюу..... корккон токойго барбайт.

3.Sütünün iki tarafındaki kelimeleri anlamca birleştirerek *Эмнеден жасалат?* sorusunu cevaplandırarak cümleler kurunuz.

Örnek: Үстөл эмнеден жасалат? Үстөл жыгачтан, темирден жасалат.

үстөл.....	жыгач, темир
кийим	күрүч, май
табак	чай, суу
кашык.....	топурак, бетон, жыгач
китеп	темир, алтын, күмүш
чай	кагаз
палоо	пластмасса, фарфор
үй	жүн, пахта

4. Bu soruları cevaplayınız, son çekim edatlarının kullanımına dikkat ediniz.

Качантан бери пианино ойнойсуң?

.....

Биз таанышкандан мурун да Алматыда жашачу белең?

.....

Сенден башка бул кабарды уккан барбы?

.....

Сабактан кийин киного баралыбы?

.....

Сенден мурун үйгө ким келиптир?

.....

Класста силерден кийин эч ким калбадыбы?

.....